

ВИКЛАДАННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ: ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ ІНКЛЮЗИВНОЇ ПЕДАГОГІКИ

Бармак Микола Валентинович,
доктор історичних наук, професор
кафедра історії України, археології та спеціальних галузей
історичних наук
Тернопільський національний педагогічний університет імені
Володимира Гнатюка
barmakmv@tnpu.edu.ua

Лютий 2022 року запам'ятався однією знаковою розмовою зі студенткою історичного факультету, яка запитала, що нас чекає. В її очах був не просто страх перед невідомістю, а безпорадність, неможливість будувати стратегію успішності в умовах хаосу. Я дивився на неї й уперше відчував фахову безпорадність. Мої наукові ступені та десятиліття викладання народили лише банальне «все буде добре». Як історик, я розумів, що механізми великої війни запущено. Як викладач, я бачив перед собою людину, для якої лекції про минуле раптом перетворилися на опис її власного майбутнього. У ту мить я зрозумів: моя роль змінилася. Я більше не був транслятором фактів. Я став свідком її тривоги. Ми говорили про те, що історія – це не лише хронологія катастроф, а й опис того, як люди знаходили в собі сили залишатися людьми всередині цих катастроф. Це була розмова про стійкість, яка не вимірюється кількістю окупаційних військ, але визначає результат. Однак, запам'ятав лише її відповідь – «історичний так нічого мені не дав...».

Ця розмова змусила мене переоцінити власну позицію. Я зрозумів, що історія не дає нам щита від подій, але вона дає нам систему координат, щоб не загубитися в хаосі. Тепер я шукав відповіді не в книжках, а в собі: чи готовий я бути тим викладачем, який не просто пояснює причини війни, а й допомагає вистояти в ній.

Як історик, я звик аналізувати події з дистанції часу. Раптово ця дистанція зникла. Широкомасштабне російське вторгнення перевернуло моє розуміння інклюзії. Студент у бомбосховищі без інтернету має той самий бар'єр доступу до навчання, що й студент з порушеннями мобільності. Студентка після нічного обстрілу має ті самі труднощі концентрації, що й студентка з особливими освітніми потребами (ООП). Студент, який не знає, чи живий його батько, не може аналізувати історичні події – його мозок зайнятий виживанням. Неодноразово чув розповіді про безсоння, панічні атаки, нездатність концентруватися, переживання про долю рідних, втрату близьких або болісне очікування звісток про зниклих безвісти родичів.

Традиційна класифікація «студенти з особливими освітніми потребами» і «звичайні студенти» перестала працювати. Війна створила

те, що називають «ситуативно-індукованими освітніми потребами» – тимчасові (чи довготривалі) бар'єри, спричинені екстремальними обставинами. Практично всі мої студенти виявилися в цій категорії.

Викладач історії України сьогодні працює в умовах подвійного тиску: він одночасно є безпосереднім свідком сучасної війни та аналітиком історичних трагедій минулого. Постійне накладання актуального травматичного досвіду на фаховий матеріал виснажує психологічний ресурс і ускладнює збереження об'єктивної дистанції. У таких обставинах пошук професійної мотивації виходить за межі простого виконання обов'язків, перетворюючись на питання особистої та інтелектуальної витривалості.

Чесно визнаю: я сам виявився викладачем з особливими потребами. Після повітряних тривог або годин без світла фізично дуже важко сконцентруватися на викладанні. Коли отримував повідомлення про загибель студента, якого ще недавно бачив на парах; викладача, з яким пов'язано багато років дружби, смерть рідних твоїх колег чи знайомих, – не міг розповідати події з історії України, бо паралелі занадто болючі.

Ми всі маємо «особливі потреби»: потребу в передбачуваності (якої не було через блекаути та обстріли), потребу в емоційній стабільності (якої не могло бути), потребу в часі на відновлення (якого ніхто не давав). Висновок очевидний: інклюзивна освіта в умовах війни – це не про окрему категорію студентів. Це про визнання, що всі ми тимчасово (чи довготривало) перебуваємо в стані підвищеної вразливості і потребуємо адаптації системи до цієї реальності.

Ми змінилися, стали іншими людьми, ніж були до цієї страшної війни. І наші студенти – також. Вони стали більш вразливими, але й більш чутливими; більш втомленими, але й більш уважними до того, що справді має значення.

Разом із втратами ми знайшли щось важливе. Я б назвав це справжністю. Ми бачимо один одного такими, якими є. Зляканими, злими, невпевненими, але й неймовірно сильними. Я знайшов справжній контакт. Коли студентка після пари підходить і каже: «Мені сьогодні було важко слухати про війну, бо мій брат на передовій» – це не академічна бесіда. Це людська. І вона цінніша за будь-яку оцінку.

Робота з травмованими студентами в умовах воєнного стану потребує переосмислення ролі викладача історії України. Від експерта знань він перетворюється на архітектора безпечного середовища, свідка страждання та стійкості, координатора підтримки.

Хочу сказати про наших студентів. Вони різні. І це треба бачити. Є ті, хто втратив рідних. Брата, сестру, батька, матір, чоловіка, дружину. Вони приходять на пари, бо не знають, що ще робити. Або не приходять, бо не можуть встати з ліжка. Іноді вони сміються – і це лякає їх самих, бо «як я можу сміятися, коли його немає». Є ті, хто чекає. Доля близької людини невідома. Вони застрягли між надією і відчаєм. Живуть, ніби уві сні. Здають роботи, але не пам'ятають, що писали. Є ті, хто виїхав. І

відчувають провину, що в безпеці, поки інші страждають. Вони намагаються бути «кращими», «продуктивнішими», щоб виправдати своє виживання. Вони пишуть мені з різних місць і питають: «Чи буде зараховано?» Ніби це має значення. Але для них це – зв'язок з нормальним життям. І є ті, хто здається «нормальними». Не плачуть, не просять балів, здають все вчасно. Але я бачу, як вони перевіряють телефон кожні дві хвилини, намагаються контролювати хоч щось.

Жодна з цих реакцій не є «неправильною». Всі вони – нормальні відповіді на ненормальну ситуацію. Наше завдання – не оцінювати, а бачити. Не виправляти, а супроводжувати.

Я не можу мотивувати студентів «на успіх». Бо успіх зараз – поняття дивне. Здати сесію, коли не знаєш що тебе чекає завтра? Написати есе, коли не знаєш, чи живий батько? Але я можу запропонувати інше значення навчання.

Навчання зараз – це не підготовка до кар'єри. Це форма опору. Коли ти відкриваєш книгу, коли думаєш, аналізуєш, пишеш – ти демонструєш: я не зламаний. Я зберіг здатність мислити. Я передаю знання далі. Це не героїзм. Це тиха, щоденна стійкість. І вона має значення. Я кажу студентам: «Ви зараз – свідки. Все, що ви переживаєте, фіксуєте, аналізуєте – це історія». Це дає мотивацію. Не велику, не остаточну, але достатню, щоб встати зранку і піти на пари чи відкрити ноутбук.

Я не кажу студентам, що «все буде добре». Бо не знаю. І вони знають, що я не знаю. Але я кажу: «Подивіться назад. На тих, хто був до нас. Вони пережили війни, окупації, репресії. Вони не знали, чи буде Україна. Але вони зберегли мову, культуру, пам'ять. Передали нам. І ми – тут. Значить, їхня стійкість спрацювала. Наша теж спрацює». Це не оптимізм. Це спадкоємність. Ми – ланка в ланцюгу. Наше завдання – не обірвати його.

Викладач сьогодні повинен побачити. Звучить просто, але це найважче. Бо травмований студент часто ховається. Приходить на пари, здає роботи, посміхається. А потім раптово зникає. Або починає писати дивні речі – ідеалізувати, агресувати, або навпаки, все «добре, дякую, все нормально». Я вчуся читати ці знаки.

Друге – дати вибір. Травма позбавляє контролю. Тому я кажу: «Ти можеш прийти, можеш не прийти. Можеш писати, можеш говорити. Можеш сказати мені, що сталося, можеш не казати. Але я маю знати, як тобі зараз – щоб не нашкодити». Іноді цей вибір – єдине, що в них залишилося.

Третє – не лікувати. Це найскладніше. Бо хочеться витягти, врятувати, сказати правильні слова. Але я не можу. Можу лише бути поруч. Сказати: «Я бачу, що важко. Я не знаю, як це виправити. Але я тут, якщо потрібно щось академічне – гнучкість, термін, альтернатива». Іноді цього достатньо. Іноді – ні. Тоді я кажу: «Є люди, які можуть краще допомогти. Давай знайдемо їх разом».

Четверте – берегти себе. Бо коли ти щодня приймаєш чужий біль, він починає жити в тобі. Я часто близький до вигорання, коли намагаюся врятувати всіх. Тепер знаю: моя робота – не рятувати, а бути поруч. Створити умови, де вони можуть рухатися, якщо готові. І не звинувачувати себе, коли не готові.

Історія зараз – це не предмет. Це дзеркало. І дивитися в нього страшно. Але іноді в цьому дзеркалі ми бачимо не лише сьогоднішній жах, а й тих, хто пережив подібне до нас. І витримав. І продовжив. І це дає трохи повітря. Ми не вибирали цей час. Але ми тут. І ми викладаємо історію – науку про те, як люди переживають неможливе.

Історія завжди була дисципліною минулого – ми вивчали те, що вже відбулося, аналізували, робили висновки. Але війна повернула історію у площину сьогодення з несподіваною силою. Згадаймо 1918-й рік, коли Михайло Грушевський писав «Хто такі українці і чого вони хочуть?» – не як академічний трактат, а як політичний маніфест. Або 1991-й, коли знання історії стало інструментом національного самоусвідомлення. Сьогодні, у 2026 році, історія України знову виходить за межі аудиторій. Вона стає аргументом у інформаційній війні, джерелом стійкості, інструментом ідентичності.

Війна змінила саму парадигму освіти. Ми всі опинилися перед питанням, яке жоден підручник з методики викладання не передбачав: як навчати історії, коли історія пише себе вибухами, коли минуле стає не абстракцією, а аргументом у боротьбі за майбутнє? Як зберегти якість історичної освіти в умовах повітряних тривог і нестабільності; як дотримуватися принципів інклюзії, коли сама система опиняється в екстремальних умовах. Як викладати з глибоким розумінням, що кожна лекція може стати або тригером нової травми, або джерелом зцілення. Тепер уявіть студента, який належить одночасно до обох груп – має особливі освітні потреби і пережив військову травму. Це подвійна вразливість. І саме для таких студентів ми маємо перебудувати нашу методику викладання історії.

Історія України в умовах війни перестає бути абстрактною дисципліною. Вона стає джерелом сили. Коли студент дізнається, що Україна неодноразово втрачала і відновлювала державність – це дає йому надію. Коли студент з тривожним розладом бачить, що наші предки пройшли окупації, Голодомор, репресії, дві світові війни – і ми досі тут – це дає йому ресурс. Історія стає не просто знанням – вона стає інструментом виживання.

Наше завдання сьогодні – не просто передати знання. Ми допомагаємо молодим людям зрозуміти, хто вони є і чому наша країна продовжує боротися. Якщо ми зможемо зробити наші лекції простором, де студент відчувається почутим і де історія пояснює йому його власне життя, – ми виконали свою роботу як викладачі та як люди.

Найважливіше, що я зрозумів: травмовані студенти не потребують порад. Вони потребують присутності. Не оцінював, не порівнював, не

казав «тримайся». А просто бачив їх такими, якими вони зараз є – зламаними, злими, наляканими, сміливими, втомленими, неймовірними.

Інклюзивний підхід у викладанні історії – це не про жалість. Це про створення умов, де знання стають інструментом виживання та розуміння світу. Наше завдання як викладачів – допомогти студентам інтегрувати цей надважкий досвід війни у великий історичний контекст, даючи їм розуміння, що за кожним хаосом приходить час відбудови та нових сенсів. Інклюзія в умовах війни – це не спрощення програми, а усунення перешкод, які заважають студенту з особливими освітніми потребами продемонструвати свої академічні здібності. Головним завданням є перетворення історії з джерела стресу на інструмент розуміння реальності.

Отже, інклюзія в умовах російсько-української війни перестає бути практикою підтримки окремих студентів з окремими освітніми потребами і охоплює всю студентську спільноту, що перебуває в стані підвищеної вразливості та хронічного стресу. Викладач історії трансформується з експерта-фактолога на фасилітатора переживання історичного досвіду, який допомагає студентам інтегрувати власну травму у широкий історичний контекст та зберегти відчуття суб'єктності. Історія України в цьому контексті стає не лише навчальною дисципліною, а інструментом життєстійкості та мови, якою студенти описують свій досвід війни, минулі та сучасні форми опору, спадкоємність поколінь.

Список використаних джерел:

1. Баханов К. О. Сучасна шкільна історична освіта: інноваційні аспекти : монографія. Донецьк : ТОВ «Юго-Восток, ЛТД», 2005. 384 с.
2. Косенко Ю. М. Завдання шкільного курсу історії для учнів з інтелектуальними порушеннями та шляхи їх розв'язання. Inclusion and Diversity. 2023. Спецвипуск.
3. Косенко Ю. М. Становлення та розвиток спеціальної методики навчання історії (друга половина XIX – початок XXI ст.) : монографія. Чернівці : Букрек, 2016. 216 с.
4. Мороз П. В., Мороз І. В. Дослідницька діяльність учнів у процесі навчання всесвітньої історії в основній школі : метод. посіб. Київ : ТОВ «КОНВІ ПРІНТ», 2018. 96 с.
5. Мороз П., Мороз І. Інтегрування історії повсякденності у шкільний курс історії: дослідницький аспект. Проблеми сучасного підручника. 2023. № 30. С. 86–101.
6. Пометун О. І., Гупан Н. М., Власов В. С. Компетентнісно орієнтована методика навчання історії в основній школі : метод. посіб. Київ : ТОВ «КОНВІ ПРІНТ», 2018. 208 с.
7. Пометун О. І., Фрейман Г. О. Методика навчання історії в школі : посіб. Київ : Генеза, 2006. 328 с.
8. Пометун О., Гупан Н. Таксономія Б. Блума і розвиток критичного мислення школярів на уроках історії. Український педагогічний журнал. 2019. № 3. С. 50–58.